

David Pujol

**LA CULTURA MATERIAL DE
L'EDUCACIÓ: L'OBRA EDITORIAL
DE L'ASSOCIACIÓ PROTECTORA
DE L'ENSENYANÇA CATALANA**

[...]
 "Jo penso en aquell temps
 que
 anant a cercar pa
 em menjava la torna si era coca ensucrada

 vet aquí que –altre temps–
 jo també era un nadó

 de cop me feia gran
 i em duïen al fotògraf

 –recordeu el retrat on sóc dalt de cavall
 un ramat arrogant
 alt i net
 de cartró:
 i era com al cartell de l'Obiols–
 aquell que diu:

JA SOU
 DE L'ASSOCIACIÓ PROTECTORA
 DE L'ENSENYANÇA CATALANA?"
 [...]

Joan Salvat-Papasseit

Justificació

Segons el llenguatge historiogràfic, el present treball s'inscriu en el que s'ha anomenat la *cultura escolar*, la *cultura de l'escola* o l'*escola per dins*. La terminologia la va proposar l'historiador francès Dominique Julia l'any 1993 i, des d'aleshores, s'han anat multiplicant els estudis al voltant d'aquestes noves temàtiques (pautes pràctiques que han anat construint els docents al llarg de l'exercici de la seva feina, sabers que tracten d'explicar, regular i legitimar l'acció educativa i, pel cas que ens ocupa, la manualística). Julia proposava un desplaçament de l'interès dels historiadors de l'educació des d'una pura història dels sistemes ideològics i dels grans precursors de la pedagogia a

l'anàlisi de la seva inserció social. També l'historiador britànic Harold Silver ha parlat dels 'silencis' de la història educativa, al·ludint a la manca d'estudis de la intrahistòria real de l'escola. Per últim, el professor Agustín Escalano, en el seu llibre *La educación de la España contemporánea. Políticas educativas, escolarización y culturas pedagógicas*, ha assenyalat la importància d'estudiar els diversos aspectes de la cultura empírica de l'escola, en especial dels manuals escolars: "No hay que olvidar que los autores de estos textos procedían del mundo de la enseñanza y que, a falta de programa, los manuales se fueron constituyendo en el vademecum que los maestros usaban para desempeñar su oficio con seguridad y sentido práctico. El libro escolar terminó configurándose así como un soporte curricular, una guía de los valores a comunicar y un patrón metodológico para orientar la práctica de enseñantes y alumnos".

L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana

L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (APEC), anomenada popularment 'la Protectora', fundada el mes de desembre de l'any 1898 –inicialment amb el nom d'*Agrupació*–, va ser l'entitat que més va contribuir, durant tot el primer terç del segle xx, a la catalanització efectiva de l'ensenyament. A partir de la presidència de Manuel Folguera i Duran, l'any 1914, la Protectora va aconseguir una gran penetració en la societat catalana –i també a Amèrica i a d'altres llocs del món– i va assolir una gran projecció, gràcies sobretot a la col·laboració de les figures més prestigioses de

la intel·lectualitat del país, vinculades a tots els sectors del catalanisme polític i cultural.

L'historiador Lluís Duran, que ha estat la persona que més ha contribuït a donar a conèixer la història d'aquesta entitat, explica el caràcter transversal que tenia: "La Protectora fou la unió catalanista possibilista, esdevingué un àmbit on era possible l'acord franc entre tots els patriotes i compartí aquesta alta missió amb Nostra Parla i, en els anys republicans, amb Palestra. El seu objectiu, fer que la cultura catalana entrés amb plenitud a l'escola, no era exclusiu de cap partit, era un objectiu de tots els catalanistes."

La tasca escolar de la Protectora fou de gran abast, sobretot si tenim present que les accions que duia a terme, malgrat comptar amb algunes modestes ajudes institucionals, es finançaven a través dels ingressos dels socis i simpatitzants. L'any 1923, abans de la dictadura de Primo de Rivera, l'entitat tenia més de deu mil socis, escampats arreu del món. La contribució d'alguns mecenes catalans que vivien a Amèrica fou molt important: l'any 1921, per exemple, pràcticament la meitat dels diners de les quotes venien de l'altra banda de l'Atlàntic. Els recursos de què va disposar la Protectora li van permetre dur a terme una obra important de promoció de la llengua i la cultura catalanes a les escoles, tant públiques com privades, a més d'altres accions renovadores.

No podem deixar de dir que quan el 29 d'abril de 1931 el ministre d'Instrucció Pública Marcel·lí Domingo i Sanjuan promulgà el conegut decret sobre la llengua, que regulava l'ús del català a les escoles —era la primera vegada que l'Estat aprovava un text que permetia, de manera

oficial, el català a les aules—, el camí s’havia aplanat molt abans gràcies a entitats com la Protectora.

La Protectora a la ciutat de Girona

Malgrat que no sigui el propòsit principal d’aquestes ratlles, crec que no podem deixar escapar l’ocasió per a donar a conèixer algunes dades de la Protectora a la ciutat de Girona —esperant de poder-les ampliar en el futur— extretes de les memòries anuals que publicava l’entitat. El primer soci gironí que va tenir la Protectora —tal com consta a la primera *Memòria* publicada el 1914— fou l’industrial i poeta Josep Tharrats. El 1915 hi ha el primer soci col·lectiu —el Centre Catalanista de Girona i sa Comarca— i ja hi ha quatre socis individuals més: Abelard Fàbrega, Joaquim Pla, Francesc Xiberta i Joaquim de Camps i Arboix. El 1916 les xifres creixen: a banda dels 25 socis individuals hi ha un soci col·lectiu més (la Joventut Catòlica Regionalista) i s’hi afegeix la Diputació de Girona com a soci protector. Aquest mateix any 1916 es creà la Comissió Delegada de Girona amb el prevere Josep Pou com a president, el prevere Salvador Riera com a tresorer i el mestre Abelard Fàbrega com a secretari. L’any 1917 l’entitat té 33 socis a la ciutat i l’Ajuntament de Girona hi consta per primera vegada com a soci protector. En aquest any 1917 consta com a soci el mestre i editor Josep Dalmau Carles. El 1918 a Girona hi ha 36 socis individuals, el 1919 i el 1920 n’hi ha 39, el 1921 n’hi ha 41 i el secretari de l’entitat és el mestre Sebastià Pla i Cargol. L’any 1922 hi ha 71 socis individuals i 2 de col·lectius (el Cen-

tre Catalanista i la Joventut Catòlica). Després de la dictadura de Primo de Rivera, el 1930, el nombre de socis individuals ha baixat a 32. En aquesta època no hi ha comissió delegada, però hi trobem com a delegat individual Modest Palahí. Les últimes dades que tenim, de moment, són de 1931 (amb 39 socis individuals i 3 de col·lectius: l'Ajuntament, l'Ateneu i la Comissaria de la Generalitat) i de 1933 (amb 35 socis individuals i els mateixos 3 socis col·lectius que l'any 1931).

L'acció escolar de l'APEC

Abans d'entrar de ple en el terreny de les publicacions escolars, no podem deixar d'esmentar, encara que sigui superficialment, altres realitzacions importants dutes a terme per aquesta associació al llarg dels seus quaranta anys d'existència. En primer lloc, la Protectora va oferir suport econòmic, tècnic i moral a nombroses escoles d'arreu del país: les subvencionava econòmicament, els regalava premis, els lliurava llibres i altres tipus de material pedagògic... Segonament, l'entitat es dedicà a impulsar colònies escolars per als alumnes de les escoles catalanes, complementant, d'aquesta manera, la tasca que feia l'Ajuntament de Barcelona. En quinze anys, des del 1920 al 1935, s'organitzaren un total de setanta torns de colònies. En tercer lloc hem de parlar de l'organització de concursos de lectura i escriptura, així com d'història i geografia de Catalunya. Pel que fa als de llenguatge, se'n celebraren més d'un centenar. De concursos nacionals d'història i geografia se'n celebraren deu: sis a Barcelona, un a Girona, un a Lleida,

un a Tarragona i un a Sabadell. Per la seva banda, i amb abast més restringit, les comissions delegades que hi havia escampades arreu del territori n'organitzaren una trentena més. Una darrera preocupació de la Protectora va ser la formació dels mestres i, en aquest sentit, s'instauraren càtedres de català a les escoles 'normals'. A Girona se'n van crear dues, el curs 1917-1918, una per a la 'normal' de nois i una altra per a la de noies. També es pensionà diversos ensenyants per tal que poguessin realitzar viatges pedagògics a l'estranger. Entre els beneficiaris d'aquestes ajudes hi ha el gironí Narcís Masó i Valentí (1890-1953).

Les publicacions

L'edició de textos escolars de qualitat fou una de les preocupacions més importants de la Protectora des dels seus inicis. En el llibre de Robert Saladrigas *L'Escola del Mar i la renovació pedagògica a Catalunya. Converses amb Pere Vergés*, aquest pedagog, que en alguns temes havia estat crític amb la Protectora, afirma amb contundència: "L'obra cabdal de l'Associació fou el millorament i la dignificació del llibre escolar. Us puc garantir que encara avui, després de tants anys, els volums que publicaren aleshores són modèlics en tots els aspectes. Entre aquests volums es trobaven llibres fonamentals que no han perdut gens de vigència".

D'altra banda, els professors Josep González-Agàpito, Salomó Marquès, Alejandro Mayordomo i Bernat Sureda, autors d'una gran obra de síntesi sobre l'educació als Països Catalans (*Tradició i renovació pedagògi-*

ca, 1898-1939), també abonen aquesta tesi: “L’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana serà, però, la iniciativa editorial de més interès qualitatiu, pels seus plantejaments didàctics innovadors i per la seva avançada concepció editorial i estètica. L’entitat tenia el convenciment que la manca de llibres en català era una de les principals limitacions per a l’extensió de l’escola en llengua i cultura pròpies en els tres territoris. Mitjançant concursos sobre textos de llibres escolars convocats per l’entitat s’aconsegueix tenir un material excel·lent pel que fa, sobretot, a l’àmbit de la història i de la geografia catalanes. Bona part d’aquest material serà publicat posteriorment, convertit en magnífics manuals escolars que omplen el buit existent en el camp dels llibres de text”.

[Escolí] Malgrat la gran importància que va tenir per al nostre país aquesta tasca editorial, en l’obra *Historia de la edición en España, 1836-1936* –que és un llibre de més de cinc-centes pàgines– s’hi dediquen, només, dotze línies. En aquesta dotzena de línies, curiosament, s’hi diu que l’Associació Protectora fou fundada el 1914, quan, tal com hem vist, havia estat creada setze anys abans. A més, es donen unes xifres generals que no sabem en quin estudi es justifiquen ni es diu com s’ha fet aquest recompte. Dic això no pas amb ànim d’obrir cap ferida ni de crear cap polèmica, sinó com a exemple del tracte que massa sovint reben els temes catalans en publicacions espanyoles de segells editorials seriosos.

L’any 1899, quan la Protectora només tenia un mes de vida, a les actes de l’entitat ja hi trobem expressada la voluntat de publicar obres didàctiques en català: “Se propo-

san estudiar varis projectes á fi d'impulsar ab vigor la marxa de l'Agrupació y pera donar á coneixer sa importancia dintre la nostra terra per lo que correspon á la ciencia pedagógica y al desenrotllament intel·lectual de la infantesa. Entre'ls propòsits manifestats per la Junta hi ha'l principal de procedir á la publicació d'una biblioteca didáctica á la que creu deu donarse especial preferencia". En aquesta època es publiquen els *Quaderns d'exercicis metòdics d'aritmètica*, d'Àngel Lletjós, l'*Aritmètica* i la *Geometria elemental* de mossèn Camil Vives i els murals *Lectura d'infants*, de Francesc Flos i Calcat.

L'any 1902 l'*Agrupació* es convertí en *Associació* i en el Reglament que es va publicar es deia que entre els objectius de l'entitat hi havia aquest: "Adquirir exemplars ó bé subvencionar la publicació d'obras didácticas que's considerin apropiadas á la ensenyança catalana." En aquests primers anys només es publicà una *Nomenclatura de geografia universal*, de Francesc Flos i Calcat, tres sèries de postals (*Catalunya artística i pintoresca*, *Orfeó Català* i *Congrés Internacional d'Esperanto*) i un cartell titulat *Per la higiene i per la moral*.

Els primers Estatuts que tingué l'entitat, datats el 1915, parlaven de "publicar llibres docents o complementàriament instructius per a facilitar l'ensenyança catalana, subvencionar la publicació d'altres que's donguin a llum amb igual finalitat i comprar, vendre i regalar els que judiqui necessaris per al compliment de la seva missió". Es publicà el conegut *Cartipàs català*, de Pau Romeva amb il·lustracions de Josep Obiols (l'autor del cartell de l'entitat àmpliament divulgat fins avui), que implantà la lletra vertical moderna.

També s'editaren l'*Aritmètica i Geometria (curs mitjà)* de Josep Galí, la *Biografia de Manuel Milà i Fontanals*, d'Antoni Rubió, i la coneguda *Gramàtica catalana (curs mitjà)* de Pompeu Fabra, reeditada en quatre ocasions.

L'any 1917 l'associació es dotà d'una estructura editorial, la Comissió Editorial Pedagògica, que fou presidida per Pompeu Fabra. Aquesta comissió, de la qual formaren part, en diferents moments, Rosa Sensat, Llorenç Jou, Joaquim Folguera, Ferran Boter i Josep M. López Picó, havia de publicar "llibres i material de caràcter docent i altres obres que estimi concordants amb l'objectiu social, curant també de la seva administració mitjançant una comptabilitat especial". A partir de l'any 1922 es comptà amb l'assessorament del pedagog Alexandre Galí, que presidia la Comissió Tècnica, el qual va tenir un paper molt destacat a l'hora de dignificar l'edició dels llibres escolars. A partir d'aquest moment es publicaren, entre d'altres obres, el *Sil·labari català* de Pau Romeva i Josep Obiols, la *Geografia elemental de Catalunya* del mestre torroellenc Pere Blasi, el *Manual d'història crítica de la literatura catalana moderna (1823-1900)* de Manuel de Montoliu i el primer volum de la *Història de Catalunya (curs superior)* de Ferran Valls-Taberner i Ferran Soldevila. El segon volum aparegué l'any següent, juntament amb una altra *Història de Catalunya (curs mitjà)* redactada, aquesta vegada en solitari, per Ferran Soldevila. L'obra de Valls-Taberner i Soldevila va ser reeditada el 1968, el 1977, el 1979 per l'Editorial Selecta i el 2002 per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. La *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila també fou reeditada en diverses ocasions: hem tingut a les

mans les edicions de l'any 1932, del 1937, del 1956, del 1974, del 1975, del 1981 i del 1987, però no descartem que n'hi hagi alguna altra. Les quatre darreres són una edició ampliada a cura de Miquel Coll i Alentorn.

L'any 1923 la dictadura de Primo de Rivera va deixar l'obra de la Protectora en estat de latència, però abans del cop d'estat van poder sortir, entre d'altres, l'edició facsimil de les *Instruccions per la ensenyança de minyons*, de mossèn Baldiri Reixac, i el llibre de Rosa Sensat *Les ciències en la vida de la llar*, un llibre que fou reeditat el 1998 (!), amb un pròleg de Marta Mata.

Passada la dictadura primoriverista la tasca editorial es va tornar a reempendre amb força. Un dels llibres que van tenir més èxit en aquell moment foren les *Lectures d'infants*, de Maria de l'Assumpció Pascual, en dos volums (el primer il·lustrat per Josep Obiols i el segon per Lola Anglada). També cal destacar, d'aquesta època, les *Lliçons de llenguatge*, d'Alexandre Galí i Artur Martorell (eren dos volums acompanyats del *Llibre del mestre*), obra basada en els treballs del lingüista suís Charles Bally. El fet que el *Llibre del mestre* fos reeditat l'any 1978 dins la col·lecció 'El Tremp. Quaderns d'Escola', demostra fins a quin punt fou important la publicació d'aquest treball. Un altre llibre que hem de citar, per la seva qualitat i amenitat, és el *Llibre de la natura, primer grau*, de Salvador Maluquer i Antoni Parramon.

Hem de parlar, també, del llibre de Ramon Fagella, *Salut, higiene i educació física*; de la *Història de Catalunya. Primeres lectures*, de Ferran Soldevila, i de la *Introducció a la gramàtica* d'Alexandre Galí, en dos volums acompanyats

nyats d'unes *Instruccions per als mestres*. Precisament en aquestes instruccions hi podem llegir un text que podria ser, malauradament, ben actual: “Per molt que ens ho diquem i repetim, els mestres no acabarem mai de fer-nos prou càrrec que en l’ensenyament del llenguatge a l’escola primària la cosa menys immediatament interessant és el coneixement de les definicions, de la terminologia i de la tècnica estrictament gramatical. Costa tant de desfer-se dels mals hàbits!” Fa setanta-cinc anys, d’aquesta afirmació, i l’ensenyament de la gramàtica encara té un pes massa important a l’escola primerenca.

L’Editorial Pedagògica, en castellà

Amb l’establiment del règim franquista l’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana i tot allò que li donava sentit, se’n va en orris. A més de prohibir l’ús del català en la vida oficial i pública de Catalunya el franquisme va prohibir el seu ensenyament i el seu ús a totes les escoles públiques i privades. L’Editorial Pedagògica es va convertir en *Editorial Pedagógica* i va publicar alguns títols en castellà, esperant, suposem, temps millors. Es van traduir al castellà alguns dels textos que s’havien publicat anteriorment en català (per exemple les *Lecciones de aritmética* de Concepció Vandellós i Maria Esteve-Llach) i se’n van editar alguns de nous (*La barca palangrera*, *Cuentos de F. Eiximenis*, *La torre de las siete damas*, etc.). Aquests ‘temps millors’ no arribaven i l’editorial va desaparèixer, simplement perquè no havia nascut per a publicar en castellà.

Bibliografia

- BASSA I MARTÍN, Ramon (ed.): *Lectura i escola. Els llibres escolars de lectura dels nostres padrins. Una mostra antològica, 1900-1950*. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma de Mallorca, 2005.
- DURAN, Lluís: *Pàtria i escola*. L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Editorial Afers. Catarroja-Barcelona, 1997.
- “L'Editorial Pedagògica i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana”, dins *Serra d'Or*, núm. 447. Març de 1997.
- “L'Editorial Pedagògica: una empresa catalanista”, dins *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 13, núm. 31. Catarroja-Barcelona, 1998.
- i FLOS, Jordi: *Flos i Calcat: catalanisme i escola*. Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 2001.
- ESCOLANO BENITO, Agustín: *La educación de la España contemporánea. Políticas educativas, escolarización y culturas pedagógicas*. Biblioteca Nueva. Madrid, 2002.
- GALÍ, Alexandre: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936. Llibre I. La llengua. Entitats defensores i propagadores*. Fundació Alexandre Galí. Barcelona, 1979.
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep; MARQUÈS, Salomó; MAYORDOMO, Alejandro, i SUREDA, Bernat: *Tradició i renovació pedagògica, 1898-1939. Història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2002.
- JIMÉNEZ EGUIZÁBAL, Alfredo et. al. (coord.): *Etnohistoria de la escuela. Actes del XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación*. Universidad de Burgos i Sociedad Española de Historia de la Educación. Burgos, 2003.

- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi: *La llengua a l'escola (1714-1939)*. Barcanova Educació. Barcelona, 1984.
- MUT I CARBASA, Rosa i MARTÍ I ARMENGOL, Teresa: *La resistència escolar catalana en llibres (1716-1939)*. Bibliografia. Edicions 62. Barcelona, 1981.
- PUJOL I FABRELLES, David: *Els orígens de l'escola catalana*. Edicions CEAC i Diputació de Barcelona. Barcelona, 1998.
- “L’obra pedagògica de l’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana”, dins *La pedagogia a Catalunya*. Nadala de la Fundació Jaume I. Barcelona, 1999.
- SALADRIGAS, Robert: *L’Escola del Mar i la renovació pedagògica a Catalunya. Converses amb Pere Vergés*. Edicions 62. Barcelona, 1973.
- VERRIÉ I FAGET, Jordi: *Continuïtat pedagògica catalana durant els segles XVIII i XIX*. Grup Promotor d’Ensenyament i Difusió en Català, S.A. Barcelona, 1981.